

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет педагогічний
Кафедра теорії та методик дошкільної освіти
Кафедра психології освіти

Дипломна робота магістра

з теми:

**«Оцінка себе і ровесників як чинник формування етичних
взаємин старших дошкільників»**

Виконала:

студентка II курсу. DO1–M17z групи
спеціальності 012 Дошкільна освіта
Андрущак Уляна Валентинівна

Керівник:

Сич В.М.. кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри психології освіти

Рецензент:

Газіна І.О.. кандидат педагогічних наук.
доцент кафедри теорії та методик дошкільної
освіти

Кам'янець-Подільський – 2018 року

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОЦІНКИ СЕБЕ І	7
РОВЕСНИКІВ.....	
1.1. Сприйняття і оцінка однолітків.....	7
1.2. Поняття самооцінки.....	18
1.3. Особливості самооцінки у дитини	25
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНИХ ВЗАЄМИН.....	33
2.1. Визначення у взаєминах з однолітками.....	33
2.2. Формування уявлень про етичні норми взаємин.....	43
2.3. Формування засобами ігрової терапії.....	52
2.4. Аналіз результатів формування.....	63
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	76
ДОДАТКИ.....	84

ВСТУП

Прилучення сучасної дитини до морально-етичних норм є неодмінною складовою її соціалізації, що відбувається в умовах стрімких суспільних змін. Унаслідок цього засвоєний дітьми досвід спілкування і взаємин з навколишніми потребує постійного оновлення й удосконалення у напрямку активного прилучення дитини до швидких соціальних змін і перетворень. Тому важливою науковою проблемою є дослідження психолого-педагогічних чинників, здатних забезпечити засвоєння дошкільниками стійких етичних норм поведінки і взаємин у суспільстві.

Дошкільні навчальні заклади повинні відповідати вимогам, що задекларовані у Законах України: «Про освіту» (2017), «Про дошкільну освіту» (2011) та реалізовані в різних програмах закладів дошкільної освіти – таких, як «Дитина», «Я у світі», альтернативних програмах розвитку дитини за педагогікою Монтесорі та Вальдорфською педагогікою. Особливості взаємин дітей, стан їх сформованості й відповідності віковим нормам повинні постійно бути предметом вивчення і впливу всіх педагогів закладу дошкільної освіти. Усе вищезазначене зумовлює необхідність створення умов для формування у дітей етичних взаємин на засадах гуманного ставлення один до одного.

Проблема розвитку і формування міжособистісних взаємин у дошкільному дитинстві незмінно перебуває в центрі уваги психолого-педагогічної науки. Показано, що соціально-комунікативний розвиток є провідним напрямом розвитку особистості дитини (А.М. Богуш [8], Т.В.Дуткевич [20], О.Л. Кононко [30], Р.В. Павелків [43; 44], Т.О. Піроженко [62] та ін.). Проблеми формування морально-етичних аспектів взаємин дітей висвітлено у працях І.Д.Беха [7], Л.П. Василенко [11], Л. Дзюбко [17], В.К.Котирло [68], Т.І. Поніманської [54], Ю.О.Приходько [57].

В.О.Сухомлинського [63] та ін. Оціночні здібності старших дошкільників (самооцінку й оцінку навколишніх – передовсім, ровесників) вивчали Н.М.Атаманчук, А.В.Пасічніченко [4], Т.О.Піроженко, О. Байер [5], Г.Ф.Гончаровська [15], О.В.Пісарєва [51], О. Рейпольська [58] та ін.

Як відзначається в психолого-педагогічній літературі, середовище взаємин визначає соціальну ситуацію особистісного розвитку дитини, а причини труднощів розвитку пов'язані переважно з порушенням міжособистісних стосунків. Компетентне регулювання педагогом взаємин у дитячому колективі слугує своєрідним ключем у вирішенні широкого спектру різноманітних і складних завдань гармонійного розвитку дітей. Беручи до уваги значущість і відсутність остаточного вирішення проблеми психолого-педагогічних чинників формування етичних взаємин дітей старшого дошкільного віку, ми обрали тему дипломної роботи: **«Оцінка себе і ровесників як чинник формування етичних взаємин старших дошкільників»**.

Об'єктом вивчення в даній роботі є процес формування міжособистісних взаємин старших дошкільників.

Предметом – оціночні здібності старших дошкільників у контексті формування етичних взаємин між ними.

Мета дослідження: розробити і апробувати програму формування етичних взаємин старших дошкільників з урахуванням сформованості їх оціночних здібностей.

Наша **гіпотеза** полягає в тому, що формування етичних взаємин старших дошкільників є ефективним за умови сформованості уявлень дітей про норми поведінки та здатності оцінювати відповідність реальних поведінкових проявів цим уявленням, що потребує як просвітницької роботи, так і поведінкового тренування дітей.

Завдання роботи:

- 1) Здійснити аналіз психолого-педагогічної літератури з питань розвитку оціночних здібностей дошкільників у взаємозв'язку зі становленням взаємин дітей з ровесниками та дорослими.
- 2) Емпірично визначити роль самооцінки та оцінки однолітка у встановленні статусу дитини у системі взаємин з ровесниками.
- 3) Розробити та перевірити ефективність програми формування етичних взаємин старших дошкільників.

У роботі використано комплекс **методів**, а саме:

- *психодіагностичні методика* (соціометрична процедура. бесіда “Мої друзі та я”. методика взаємооцінювання дітьми продуктів діяльності один одного. методика незакінчених висловлень);
- *методи формувальної роботи* (виховні бесіди. обговорення моральних ситуацій. психогімнастичні та тренінгові вправи – з метою формування уявлень дітей про норми і правила поведінки; методи ігрової психотерапії – з метою практичного використання уявлень про норми і правила у реальних взаєминах з однолітками).

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні знань про психологічні чинники формування етичних взаємин дітей старшого дошкільного віку; в обґрунтуванні способів і методів формування етичних взаємин старших дошкільників за допомогою активізації їх оціночних здібностей.

Практичне значення роботи полягає у тому, що в її процесі був розроблений комплекс методів психодіагностики і формування етичних взаємин старших дошкільників на основі розвитку їх оціночних здібностей, що може використовуватись в якості методичного посібника для групової роботи з дітьми, їх підготовки до шкільного навчання.

База дослідження. Дослідження проводилось на базі закладу дошкільної освіти №1 смт. Кельменці Чернівецької області у 2017-18 рр. У дослідженні

брали участь 59 дітей старшого дошкільного віку.

Апробація результатів роботи. Головні положення роботи доповідалися й обговорювалися на засіданнях кафедри теорії та методик дошкільної освіти і кафедри психології освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. під час роботи проблемної групи «Психологія освіти» кафедри психології освіти. а також на звітній науковій конференції студентів і магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за підсумками НДР у 2017-2018 навчальному році (10-11 квітня 2018 р.).

Публікації. Результати дипломної роботи висвітлено в одноосібній науковій публікації: Андрущак У.В. Формування колективізму дітей як чинник розбудови громадянського суспільства (за працями Софії Русової) // Виховання громадянина України – стратегічна мета національно-патріотичного виховання сьогодення: Матеріали студентської наук.-практ. конф.. Кам'янець-Подільський. 23-24 жовтня 2017 р.: тези доп. Кам'янець-Подільський: КПНУ ім. Івана Огієнка. 2017. С. 16 – 20.

Структура та обсяг роботи.

Робота складається зі вступу, двох розділів, семи підрозділів, висновків, списку використаних джерел (75 найменувань) та двох додатків. Повний обсяг роботи становить 100 сторінок, основний текст займає 79 сторінок. У роботі налічується 8 таблиць і 2 рисунки.

ВИСНОВКИ

Формування всебічно розвиненої, психічно здорової особистості дитини, яка б почувалась захищеною, емоційно задоволеною, соціально цінною, – найважливіше завдання, яке стоїть перед системою дошкільної освіти. Розв'язання його можливе лише через включення дитини у спілкування, міжособистісні взаємини, спільну діяльність як з дорослими, так і з однолітками.

Значні зрушення відбуваються в морально-етичних поглядах старших дошкільників. Якщо у молодшого дошкільника регулювання взаємин відбувалося при провідній ролі дорослого, то у старшому дошкільному віці діти активно засвоюють об'єктивні норми “дорослої” моралі, пов'язані з властивостями “справжнього друга, товариша”.

Суттєво зростають можливості розвитку самооцінки дитини, що слугує однією з важливих умов подальшого успішного навчання у школі. Відтепер самооцінка чимдалі сильніше залежить від результатів діяльності, дитина спроможна спокійно побачити свої недоліки й працювати над їх виправленням.

Проведене дослідження носило теоретико-емпіричний характер. За наслідками теоретичного дослідження, проведеного за допомогою аналізу психолого-педагогічної літератури, впливають наступні висновки.

1. Самооцінка є складним новоутворенням особистості дошкільника, показником розвитку його самосвідомості. Самооцінка виникає на основі самопізнання, оцінок, наданих дитині дорослими і ровесниками, зростаючих інтелектуальних можливостей у розумінні своїх дій, своєї особистості. Процес формування самооцінки забезпечує покращення саморегуляції, перетворення дитини на суб'єкта керування власною

поведінкою і діяльністю.

2. Передумовою виникнення у дитини старшого дошкільного віку самооцінки є формування уявлень про себе на основі інформації, що надходить від партнерів по спілкуванню. Провідну роль у виникненні власне самооцінки відіграє спільна діяльність та спілкування дитини з ровесниками. у процесі яких відбувається інтенсивне розширення можливостей пізнавальної діяльності. самопізнання на основі порівняння дитиною себе з іншими.
3. Дітям дошкільного віку притаманна завищена самооцінка, яка слугує захисним засобом для незрілої психіки дитини. Водночас, протягом старшого дошкільного віку зростає об'єктивність, аргументованість, диференційованість, мотивованість оцінок та самооцінок. На першому етапі розвитку самооцінки дитина оцінює зовнішні якості, дії, на другому – дитини оцінює свій внутрішній стан і особистісні риси (уміння, можливості, властивості).
4. Самооцінка тісно пов'язана із оцінкою дитини дорослим, оцінками дитини щодо ровесника та ровесника щодо дитини, що вибудовує процес міжособистісного оцінювання, слугуючи важливим чинником взаємин дитини з іншими людьми.

У результаті проведеного емпіричного дослідження зроблено наступні висновки.

1. Самооцінка є складним новоутворенням особистості дошкільника, показником розвитку його самосвідомості. Самооцінка виникає на основі самопізнання, оцінок, наданих дитині дорослими і ровесниками, зростаючих інтелектуальних можливостей у розумінні своїх дій, своєї особистості. Процес формування самооцінки забезпечує покращення саморегуляції, перетворення дитини на суб'єкта керування власною поведінкою і діяльністю.
2. Передумовою виникнення у дитини старшого дошкільного віку самооцінки

є формування уявлень про себе на основі інформації, що надходить від партнерів по спілкуванню. Провідну роль у виникненні власне самооцінки відіграє спільна діяльність та спілкування дитини з ровесниками. у процесі яких відбувається інтенсивне розширення можливостей пізнавальної діяльності. самопізнання на основі порівняння дитиною себе з іншими.

3. Дітям дошкільного віку притаманна завищена самооцінка, яка слугує захисним засобом для незрілої психіки дитини. Водночас, протягом старшого дошкільного віку зростає об'єктивність, аргументованість, диференційованість, мотивованість оцінок та самооцінок. На першому етапі розвитку самооцінки дитина оцінює зовнішні якості, дії, на другому – дитини оцінює свій внутрішній стан і особистісні риси (уміння, можливості, властивості).
4. Самооцінка тісно пов'язана із оцінкою дитини дорослим, оцінками дитини щодо ровесника та ровесника щодо дитини, що вибудовує процес міжособистісного оцінювання, слугуючи важливим чинником взаємин дитини з іншими людьми.
5. Зазначені завдання вирішено за допомогою комплексу методів – таких, бесіди, обговорення різноманітних моральних ситуацій, виконання психогімнастичних і тренінгових вправ, театралізована (сценічна), сюжетно-рольова (у ляльки) ігри, гра-драматизація (інсценування казок), літературна, творча й творчо-рольова, гра-проект.
6. Порівняльний аналіз сформованості етичних взаємин до і після проведеної формувальної роботи в експериментальній та контрольній групах свідчить про зростання рівня сформованості етичних взаємин у дітей, що брали участь у формувальних заняттях. Показниками зростання рівня сформованості етичних взаємин дітей в експериментальній групі є:
  - краще розуміння дітьми сутності дружніх взаємин з ровесниками, зростання рівня уявлень про друга (суттєве зниження кількості дітей, які не

вміють назвати жодної риси друга. зростання переліку якостей. якими діти описують своїх друзів);

- зростання рівня самооцінки (збільшення кількості аргументованих самооцінок. зниження кількості необґрунтованих. зростання кількості конкретних прикладів на підтвердження самооцінок);
- зростання рівня оцінки дітьми своїх ровесників (збільшення кількості адекватних оцінок товариша та зменшення кількості занижених оцінок. наданих дітьми своїм ровесникам).

У контрольній групі порівняння показників здатності оцінювати себе і товаришів до і після формувальної роботи свідчить про відсутність помітних змін.

Отже. проведена формувальна робота була дієвою. оскільки дозволила підвищити рівень етичних взаємин старших дошкільників. Підтверджено гіпотезу роботи про те. що формування етичних взаємин старших дошкільників є ефективним за умови сформованості уявлень дітей про норми поведінки та здатності оцінювати відповідність реальних поведінкових проявів цим уявленням. що потребує як просвітницької роботи. так і поведінкового тренування дітей.

Проведене дослідження дозволило нам уточнити ряд методичних та теоретичних положень. отримати інформацію про специфіку міжособистісних взаємин у дитячій групі. її залежність від оціночних здібностей дітей.

Результати даного дослідження мають велике значення для педагогічної практики. Адже знаючи конкретне місце кожної дитини в системі міжособистісних взаємин з однолітками. педагог може поставити конкретні розвивальні завдання і намітити шляхи їх вирішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абетка чеснот української дитини: практико-орієнтований збірник методичних матеріалів / авт.-упор. Л.В. Калуська. Тернопіль: Мандрівець. 2008.
2. Амонашвили Ш.А. Психологические основы педагогики сотрудничества. Москва: Педагогика. 1991.
3. Аніщук А. М. Особистісне самовираження дошкільників як педагогічна проблема // Наукові записки Ніжинського держ. ун-ту імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. 2007. № 1.
4. Атаманчук Н.М., Пасічніченко А.В. Аналіз наукових підходів до вивчення розвитку самооцінки дошкільника як основного компоненту в структурі самосвідомості // Психологія: реальність і перспективи. №2. 2013.
5. Байєр О., Піроженко Т. Вплив самооцінки на розвиток саморегуляції дошкільників // Дошкільна освіта : наук. практ. журнал ЗОШПО. 2012. №2 (8).
6. Бех І.Д. Категорія становлення в контексті розвитку образу “Я” особистості // Педагогіка і психологія. 1997. № 3 (16).
7. Бех І. Д. Справедливість – несправедливість у міжособистісних взаєминах // Світ виховання. 2006. № 3 (16).
8. Богущ А.М., Варянце Л.О., Гавриш Н.В. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія; за заг. ред. Н. В. Гавриш. Луганськ. 2000.
9. Боришевський М. Самосвідомість як фактор психічного розвитку особистості // Психологія і суспільство. 2009. № 4.
10. Боришевський М.Й. Особистість у вимірах самосвідомості. Суми: Еллада. 2012.
11. Василенко Л.П. Психологічні умови засвоєння моральних норм дітьми дошкільного віку // Моральна свідомість та самосвідомість особистості: монографія / за ред. проф. М.В. Савчина, доц. І.М. Галяна. Дрогобич. 2009.

12. Виховання гуманних почуттів у дітей / за наук. ред. Т.Піроженко. С.Ладивір. Ю. Манилюк. Тернопіль : Мандрівець. 2010.
13. Галян О.І. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості на етапі дошкільного дитинства // Моральна свідомість та самосвідомість особистості : монографія / за ред. М. Савчина. І. Галяна. Дрогобич. 2009.
14. Гончарова-Горянська М.В. Соціальна компетентність дошкільнят: поняття, зміст, формування в сучасних навчальних закладах // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. / Ін-т проблем виховання АПН України; редкол.: [О. В. Сухомлинська та ін.] – Київ. 2006.
15. Гончаровська Г.Ф. Соціально–психологічні чинники становлення самооцінки дитини дошкільного віку // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка. Л.А.Онуфрієвої. Вип. 8. Кам'янець-Подільський : Аксіома. 2010.
16. Гріньова О.М., Кібальна К.О. Корекція самооцінки дітей старшого дошкільного віку з заїканням засобами активного соціально-психологічного навчання // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / За ред. О.В.Гаврилова. В.І.Співака. Вип. ІХХ. В 2-х ч. Ч. 1. Серія: соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006. 2012.
17. Дзюбко Л. Періодизація морального розвитку дитини // Психолог. 2004. № 35.
18. Дитина. Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років: видання 3-є доопрац. та допов. / Г.В. Беленька. О.Л. Богініч. Н.І.Богданець-Білоskalенко та ін., наукове керівництво В.О.Огнев'юк. К.І.Волинець. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка. 2012.
19. Домашенко О.І. Казка як форма психокорекційного впливу //

- Психологічна газета. 2006. № 21 (69).
20. Дуткевич Т.В. Теорія і практика розвивально-корекційної роботи психолога (Теоретичний курс) : Навч. посіб. Київ: КНТ. 2017.
  21. Дуткевич Т.В. Вікові особливості міжособистісних конфліктів з участю дітей // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Психологічні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. 2010. Вип.2.
  22. Желан А. В. Формування культури поведінки дітей дошкільного віку // Науковий вісник МНУ імені В.О.Сухомлинського. Випуск 1.45 (106). Педагогічні науки.
  23. Заболоцька С.І. Теоретичні засади дослідження моральної поведінки дошкільників // Збірник наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка. Л.А.Онуфрієвої. Вип. 10. Кам'янець-Подільський : Аксіома. 2010.
  24. Зубрицька І.В. Вікові аспекти розвитку моральних норм // Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України; / за ред. академіка С.Д.Максименка. Київ. 2008. Т. X. ч. 3.
  25. Іванова В.В. Ці важкі діти // Практична психологія та соціальна робота. 2000. № 5.
  26. Карабаєва І.. Карасьова К. Взаємозв'язок уяви, гри та навчання в дошкільному віці // Обдарована дитина. 2008. №10
  27. Кэдьусон Х.. Шефер Ч. Практикум по игровой психотерапии. Санкт-Петербург: Питер. 2001.
  28. Кіреєва У. Психологічний аналіз Я-концепції у контексті самосвідомості // Психологія і суспільство. 2010. № 1.
  29. Коломієць А. Підготовка і проведення колективних творчих справ // Шкільний світ. 2010. №3.
  30. Кононко О.Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника:

Навчально-методичний посібник до Базової програми розвитку дошкільника „Я у Світі”. Київ: Світич. 2009

31. Кононко О.Л. Самосвідомість у житті дошкільника // Оновлення змісту, форм і методів навчання і виховання в закладах освіти. Рівне. 2004.
32. Корчакова Н.В. Розвиток когнітивних та емоційних основ просоціальної поведінки дітей дошкільного віку // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка. Л.А.Онуфрієвої. Вип. 34. Кам'янець-Подільський : Аксіома. 2016.
33. Котирло В.К. Початковий період у навчанні школярів. Київ: Знання. 1985.
34. Кузьменко В. Наріжний камінь особистісно орієнтованої моделі : урахування індивідуальних відмінностей дошкільників // Дошкільне виховання. 2008. № 3.
35. Курочкіна І.М. Про культуру поведінки й етикет // Дошкільне виховання. 2003. № 10.
36. Лавриченко Н.М. Соціалізація і моральне становлення особистості як комплексна педагогічна проблема // Шлях освіти. 2004. № 1.
37. Ладивір С.О., Піроженко Т.О. Соціальна ситуація розвитку сучасної дитини // Дошкільне виховання. 2010. № 6.
38. Максимова О.О. Формування соціальної компетентності дитини дошкільного віку як запорука її успішної адаптації до навчання в школі // Педагогічна освіта: теорія і практика. Зб. наук. праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Лабунець В.М.]. Вип.20 (1-2016). Ч.2. Кам'янець-Подільський. 2016.
39. Маленький альтруїст: учимся вместе творить добро / под ред. К. Кару ; пер. с эст. Юлии Митрофановой. Тарту. 2010.
40. Методи вивчення психічного розвитку дитини-дошкільника : метод. посіб. для педагогів. практ. психологів. студ. серед. і вищ. пед. закл. /

- С.Є.Кулачківська (наук. ред.). Т. О. Піроженко. Л. Г. Подоляк та ін. Київ: Світич. 2003
41. Миколайчук М. Школа виховання гармонійної особистості. Системний підхід // Практична психологія та соціальна робота. Київ: вид. "Атопол". 2009. № 2.
  42. Музика О.О. Соціальний статус та афіліція у мотивації творчої активності // Теоретико-методичні основи виховання творчої особистості в умовах позашкільних навчальних закладів : [зб. матеріалів наук.-практ. конф]. Київ: Грамота. 2006. Ч.2. 2006.
  43. Павелків Р.В., Цигипало О.П. Дитяча психологія: навч. посіб. Київ: Академвидав. 2008.
  44. Павелків Р.В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості у дитячому віці: монографія. Рівне: Волинські обереги. 2004.
  45. Павленчик В. Співробітництво з однолітками: Аналіз результатів роботи педагога // Дошкільне виховання. 2000. №3.
  46. Пасічніченко А.В. Рефлексивно-перцептивні особливості внутрішньогрупових взаємин дітей на етапі переходу від старшого дошкільного до молодшого шкільного віку // Психологія. Збірник наукових праць . Київ. 2000. Вип.2. Ч.2.
  47. Пасічник А.В. Розвиток етичних уявлень дітей дошкільного віку в інтерактивному театрі // Зб. наук. праць Інституту психології 2012. Випуск 11. С. 319 – 323.
  48. Піроженко Т.О. Загальнолюдські цінності як простір оцінювання дитиною оточуючої дійсності // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології України. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка. 2011. Т. VI. Психологія обдарованості. Випуск 6.
  49. Піроженко Т. О., Ладивір С.О., Карабаєва І.І. та ін. Розвивальні ігри та вправи для дітей шостого року життя. Тернопіль: Мандрівець. 2012.
  50. Пісарєва О.В. Ціннісні орієнтири як основа особистісного розвитку дитини // Становлення цінностей у психологічному вимірі соціального буття

- особистості. Соціальна мужність як цінність. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. / За ред. С. Д. Максименко та ін. Кам'янець-Подільський : Аксіома. 2010.
51. Пісарєва О.В. Виявлення первинних ціннісних орієнтацій старшого дошкільника в спілкуванні з однолітками // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. Київ: «Срібна хвиля». 2012. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Випуск 8.
52. Пісарєва О.В. Особливості прояву ціннісних орієнтацій у спілкуванні старших дошкільників // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ: „Срібна хвиля”. 2013. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 9.
53. Полякова О. Актуальність формування доброзичливих взаємин між старшими дошкільниками // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. 2014. № 4.
54. Поніманська Т.І. Виховання людяності (До Базової програми розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі”): методичний посібник / Т.І. Поніманська. О.А. Козлюк . Г.В. Марчук. Київ: Міленіум. 2008.
55. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» // Палітра педагога. 2010. № 6.
56. Психічний розвиток дитини-дошкільника. Навч. посібник / С.Є.Кулачківська. С.О.Ладивір. Т.О. Піроженко та ін. К.: Світич. 2004.
57. Приходько Ю.О. Формування позитивних взаємин у дитячому колективі. Київ: Рад. школа . 1987.
58. Рейпольська О.Д. Особливості виховання ціннісного самостварення у старших дошкільників та їх уявлень про самих себе // Наукові записки Психолого-педагогічні науки. 2014. № 3.
59. Розвивальне читання для дошкільнят: конспекти занять. дидактичні ігри (за методикою Людмили Шелестової) / [за заг. ред. Л. В. Шелестової]. Київ: Фенікс. 2015.

60. Русова С. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн. 2. / За ред. Є.І.Коваленко. Київ: Либідь. 1997.
61. Світлична С.П. Поняття ціннісного ставлення до себе у сучасних психолого-педагогічних дослідженнях // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський. 2007. Вип. 1. Т. 1.
62. Семениченко М. І. Виховання дружніх стосунків у старших дошкільників в ігровій діяльності [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://klasnaocinka.com.ua/ru/article/vikhovannya-druzhnikh-stosunkiv-ustarshikh-doshki.html>.
63. Становлення внутрішньої картини світу дошкільника : монографія / [Т.О.Піроженко. С.О. Ладивір. О. О. Вовчик-Блакитна та ін.] ; за ред. Т.О.Піроженко. Кіровоград : Імекс-ЛТД. 2012.
64. Сухомлинський В. Колектив як знаряддя виховання // Сільська школа України. 2004. – №10.
65. Тарасюк Л.М. Особливості становлення міжособистісної взаємодії дітей дошкільного віку // Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка. Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. Випуск 24. 2014.
66. Тищук Л. Психолого-педагогічне проектування діяльності дітей // Палітра педагога. 2004. № 3.
67. Токарська Т.С. Формування адекватної самооцінки дітей // Початкова школа. 1986. № 7.
68. Федорова М. Виховання моральних цінностей у дітей дошкільного віку: діяльнісний аспект // Збірник наукових праць. Ч. 3. 2014.
69. Формирование взаимоотношений дошкольников в детском саду и семье / Под ред. В.К.Котырло. Москва: Педагогика. 1987.
70. Цуркан Т.Г., Максимчук А.Ю. Влияние семьи на воспитание культуры поведения ребенка // Педагогічні науки: теорія. історія. інноваційні технології. 2015. № 10 (54).
71. Чайкіна С.В. Особливості формування самооцінки молодших школярів //

Теоретичні і прикладні проблеми психології. № 2(31) 2013.

72. Шелестова Л.В. До проблеми формування життєвої компетентності дошкільника // Компетентнісний підхід в освіті: теоретичні засади і практика: матеріали методол. семінару (3.04.2014 р.. м. Київ): [у 2 ч.]. Ч. 1.– Київ: Ін-т обдарованої дитини НАПН України. 2014.
73. Шелестова Л. В. Хто я? Що я? До проблеми формування // Шкільний світ. 2007. № 36.
74. Якименко Л.Ю.. Луценко В.О. Особливості міжособистісних відносин в дитячому колективі // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2012.
75. <http://math-ua.semestr.ru/corel/spirmen.php>